

УДК 37.036

Ірина Пацалюк,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри образотворчого мистецтва,
дизайну і методики їх викладання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ВИТОКИ КАТЕГОРІЇ ЕСТЕТИЧНОГО СМАКУ ТА ЇЇ РОЛЬ У МИСТЕЦЬКО-ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ

У статті розкрито сучасні підходи до трактування сутності поняття «естетичний смак» як соціально-історичної, культурологічної та особистісної категорії. Як соціально-історичне явище естетичний смак є відображенням суспільної практики. Основою трактування сутності естетичного смаку як культурологічної категорії є прагнення пов'язати це поняття з процесами художньої творчості. Як особистісна категорія, естетичний смак залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників та є фактором ціннісних орієнтирів особистості.

Ключові слова: естетичний смак, соціально-історична категорія, культурологічна категорія, особистісна категорія.

В статье раскрыты современные подходы к трактовке сущности понятия «эстетический вкус» как социально-исторической, культурологической и личностной категории. Как социально-историческое явление категория эстетического вкуса есть отражением общественной практики. Основой трактовки сущности эстетического вкуса как культурологической категории есть стремление связать это понятие с процессами художественного творчества. Как личностная категория, эстетический вкус зависит от внешних и внутренних факторов и является фактором ценностных ориентиров личности.

Ключевые слова: эстетический вкус, социально-историческая категория, культурологическая категория, личностная категория.

This article explains the modern approaches to the interpretation of the essence of the concept of «aesthetic taste» as a socio-historical, cultural and personal categories. Nowadays, the aesthetic taste is an important spiritual manifestation of a person, his relation to reality, opportunities to establish spiritual and practical relationship with society's material and spiritual values. The interpretation of the nature of aesthetic taste as a socio-historical category is based on interrelation of social practice – aesthetic taste is a reflection of social practice. The basis of the interpretation of the essence of aesthetic taste as a cultural category is the desire to link this concept with the processes of

artistic creation as its reflection in the life and art is creative work. As a personal category, aesthetic taste plays an important role at all age stages, especially at school age, and depends on external and internal factors, because the aesthetic taste determines personality's value orientations, specifies the evaluation criteria of beauty, uncovers the potential and abilities in creative learning of beautiful in art.

Key words: *aesthetic taste, socio-historical category, cultural category, personal category.*

Розвиток сучасної педагогічної теорії і практики в Україні пов'язаний з пошуком відповіді на питання, які завжди привертали увагу широкої громадськості, та донині не втратили особливої гостроти й актуальності. Це питання виховання молодого покоління, формування у нього системи духовних цінностей, що вможливило глибоко сприймати, правильно розуміти і творчо збагачувати матеріальні й духовні здобутки українського народу. Вкрай важливим є формування естетичного смаку особистості, адже саме у ньому сконцентровано духовні та психологічні особливості кожного з нас. Усе це переконує у необхідності глибокого осмислення природи цього явища, виділення особливостей розвитку та вияву естетичних смаків у певному віці становлення особистості.

Одним із важливих виявів людини, її ставлення до навколишньої дійсності, можливостей налагоджувати духовно-практичний зв'язок із цінностями матеріальної і духовної культури суспільства є естетичний смак. Як зазначають учені (В. Василенко, М. Коган, Н. Киященко, І. Маца, А. Молчанова, В. Разумний, Є. Яковлев та ін.), естетичний смак належить до найскладніших за своїм змістом та характером вияву категорій, акумулює в собі суттєві духовні та психологічні можливості людини і, водночас, виступає в ролі одного з регуляторів її поведінки.

Аналіз останніх досліджень щодо формування художніх, музичних, літературних естетичних смаків в учнівської та студентської молоді розглядають науковці В. Баєвський, О. Берестенко, Л. Гончаренко, В. Дряпіка, Л. Горюнова, С. Долуханов, О. Ігнатович, Н. Калашник, Н. Мамчур та ін. Результати цих наукових досліджень сприяють глибокому розумінню проблеми формування в дітей та молоді естетичних смаків, разом із тим – переконують у необхідності її подальшого вивчення та успішного розв'язання в умовах сучасної мистецької освіти.

Мета статті – обґрунтувати соціально-історичний, культурологічний та особистісний підходи до сутності категорії естетичного смаку й з'ясувати її роль у мистецько-освітній практиці.

Навчання і виховання підростаючого покоління є ключовим у становленні й розвитку України як держави. Науковці доводять, що «в сучасних умовах все більш очевидним є те, що смислом та основним показником прогресу людства є розвиток кожної окремої людини на основі її здібностей. До того ж, це головний важіль подальшого прогресу

суспільства, особливо в умовах переходу до науково-інформаційних технологій, а потім і суспільства знань, де успіх у виробництві й життєдіяльності буде залежати, передусім, від розвитку людини. У зв'язку з цим істотно актуалізується, не лише з огляду на інтереси окремої людини, а й суспільства в цілому, завдання – якомога ближче наблизити навчання і виховання кожної людини до її сутності, здібностей і особливостей» [6, с. 18–19].

Звернення вчених до категорій естетичного смаку є достатньо поширеним і пов'язане з різними напрямками, формами суспільної практики, пізнання природного середовища, освоєння цінностей культури, впливу на особистість. Так, актуалізуючи увагу на питаннях виховання людини, С. Гончаренко зазначає, що «естетичне виховання – складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування й виховання естетичних почуттів, естетичних смаків, суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини» [4, с. 119].

Естетичний смак людини вченими розглядається як суттєвий компонент у структурі її життєдіяльності, який забезпечує регуляцію взаємин із природним, предметним, соціальним та художнім середовищем: «виховання естетичної культури, розвиток художньо-естетичного смаку є важливою передумовою формування гармонійно розвиненої особистості. Смак як суспільна норма прекрасного, як відтворення системи естетичних цінностей виступає, з одного боку, як засіб регуляції естетичної діяльності людини й, з іншого, як засіб творчого самовиразу та художнього пізнання світу» [5, с. 1].

Учені, працівники освіти, діячі культури, майстри мистецтва високо оцінюють роль естетичного смаку в житті людини, у процесі освоєння дійсності за законами краси, гармонії. За допомогою естетичного смаку людині вдається визначати своє ціннісне ставлення до певних явищ і процесів, оцінювати їх як прекрасні, піднесені, трагічні, комічні, низькі чи потворні. На цьому наголошує С. Гончаренко, зазначаючи, що естетичний смак – це «здатність оцінювати явища природи й суспільного життя як прекрасне і потворне, піднесені і низьке, трагічне і комічне» [4, с. 311]. Нами виокремлено кілька підходів до осмислення сутності естетичного смаку: соціально-історичний, культурологічний та особистісний.

Осмислення сутності естетичного смаку як соціально-історичної категорії є одним із найпоширеніших у сучасній науковій практиці. Адже йдеться про естетичний смак людини, який за своєю природою тісно пов'язаний із тим, що набуто суспільством протягом його багатовікового розвитку, що було предметом активного пізнання і практичного досвіду. Розглядаючи естетичний смак як відображення суспільної практики, учені надають перевагу зовнішнім чинникам впливу. До них вони відносять, передусім, знання, поняття, уявлення, що були сформовані на певному

історичному етапі розвитку суспільства і які були покладені в основу естетичного ставлення до навколишньої дійсності.

В історії розвитку суспільства можна знайти чимало прикладів того, як інтерпретувалася сутність естетичного смаку. При цьому вирішальну роль у його визначенні відігравали суспільні здобутки, що формували світоглядні, релігійні, наукові уявлення про це явище. Перші згадки про смак як визначення емоційного стану, спричиненого творчістю датуються III ст. до н.е. (Індія). Згодом до вирішення цієї проблеми долучаються мислителі античності. На концептуальний рівень вони вивели такі вияви естетичного смаку, як чуттєво-емоційний, оцінний та споглядальний. На думку відомих філософів Стародавньої Греції Платона й Аристотеля, основу естетичного смаку має визначати єдність складових ціннісного ставлення людини до дійсності, а також інтуїція, відчуття ритму, гармонія, що даються людині від народження. З погляду окремих філософів, естетичний смак характеризується певними і стійкими правилами, об'єктивними основами. Водночас, на їхню думку, вияви суб'єктивного не мають суттєвого значення для естетичного смаку.

На противагу цим міркуванням у цей же період висловлюється думка про те, що естетичний смак поєднує в собі емоційно-чуттєві й інтелектуальні компоненти. У процесі естетичного ставлення ці складники повинні досягати правильного співвідношення. Як зазначав Аристотель, щоб мати правильне естетичне судження про твір мистецтва і насолоду від спілкування з ним людині необхідно оволодіти практичними мистецькими навичками й здобути відповідну освіту, водночас, навчання не повинно переходити межу, за якою заняття мистецтвом набуває професійного характеру.

У період середньовіччя (V–XV ст.) у поясненні природи естетичного смаку домінували теологічні теорії, погляди, судження. Згідно з існуючими у цей період релігійними канонами, заборонялися роздуми про чуттєву сферу, внутрішній світ людини, унеможлилювалося альтернативне бачення природи естетичного смаку. У цю історичну добу призупиняється пошук і вирішення багатьох проблем, пов'язаних із природою естетичного смаку людини.

Відродження принесло якісно нові зміни в суспільно-історичну практику, що позитивно позначилося на вирішенні проблем естетичного смаку. Суттєвим здобутком цього періоду стає зміцнення зв'язку теорії і практики художньо-естетичного освоєння дійсності, зокрема активно студіювалися такі питання, як художня правда, ідеал та його зв'язок із життям, роль фантазії в художній творчості, суспільне значення мистецтва. Трактати про мистецтво в епоху Відродження написані, головним чином, самими творцями мистецтва Леонардо да Вінчі, Альбрехтом Дюрером, Леоном Баттиста Альберті. В епоху Ренесансу виявлявся величезний інтерес до феномену краси і прагнення підвести під неї раціональні основи. Проблемою естетичного смаку цікавилися не лише майстри мистецтва, але

і теоретики, філософи.

Особливо плідним для розвитку й осмислення естетичного смаку як соціально-історичної категорії є період Просвітництва. У європейській культурі утверджуються принципи гуманізму, зосереджується увага до особистості та її ролі в суспільному й духовному житті. За цих умов поняття естетичного смаку стає предметом наукових роздумів. Спостерігається намагання осмислити природу цього явища на раціональній та емоційній основах, визначити критерії гарного смаку. Дослідники намагаються довести, що основою існування естетичного смаку є почуття (Джон Локк), смакові оцінки (Ж.-Ж. Руссо), краса (Джерард). Вони наголошують на необхідності вивчення залежності смакової оцінки від почуття задоволення чи незадоволення, тобто від емоційного ставлення до предметів і явищ дійсності [7, с. 4–8]. Ю. Блудова, досліджуючи проблему естетичного смаку в історії філософської думки зауважує: «Категорія смаку, яка виступає як художньо-естетична, і покликана допомогти людині розглядати всі об'єкти і явища дійсності крізь призму сприйняття та оцінки естетичних об'єктів, різниці між «прекрасним» і «потворним»» [1, с. 43].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства проблема формування естетичних смаків, зміцнення ролі естетичних цінностей в житті кожної людини набуває особливої гостроти й актуальності. Суспільство дедалі більше переконується у тому, що естетичний смак є дієвим чинником утвердження в свідомості людей усього того, що належить до естетичного в дійсності та мистецтві.

Осмислення естетичного смаку як культурологічної категорії є також достатньо поширеним у сучасній теорії і практиці й засвідчує прагнення митців, діячів культури, мистецтвознавців, художніх критиків тісно пов'язати це поняття з процесами художньої творчості. Дійсно, естетичний смак є важливим чинником суспільного життя, тісно пов'язаний з багатьма формами суспільних відносин (правових, моральних, політичних, релігійних та ін.). Водночас, роль естетичного смаку є особливо відчутною в системі мистецько-освітньої практики.

Розгляд естетичного смаку в якості одного з дієвих чинників творчого процесу, який відбувається в художній культурі, заслуговує особливої уваги. На цьому наголошує О. Ігнатович, зазначаючи, що художньо-естетичний смак – стрижень духовності особистості. У ньому сформовані критерії духовно-естетичної оцінки усіх сфер життєдіяльності людини. Смак особистості не лише віддзеркалює сучасні погляди й ідеали естетичного, але і виконує прогностичну функцію, тобто закладає основи для подальшого розвитку взаємин людини зі світом природи, мистецтва, людством у цілому. Вибірковість смакових переваг людини стає підґрунтям для вибірковості форм соціокультурної поведінки, напрямів художньо-творчої діяльності, духовного самовдосконалення кожної особистості [5, с. 1].

Наукові дослідження в галузі культурології, теорії та історії мистецтва, художньої творчості (А. Андрєєв, Л. Аристова, Р. Арнхейм, С. Долуханов, А. Лосєв, В. Шестаков, Є. Яковлев) переконують у тому, що естетичний смак є невід'ємною частиною культуротворчого процесу, важливою умовою функціонування художніх творів та реалізації їх естетико-виховних можливостей. Без естетичного смаку, сповненого глибоким змістом та креативною спрямованістю, функціонування творів різних видів мистецтва втрачає свою перспективу, не сприяє утвердженню високої естетичної ідеї. Саме тому осмислення естетичного смаку як складової культуротворчого процесу набуває важливого значення й актуальності.

У процесі культуротворчості естетичний смак виконує низку важливих функцій, пов'язаних із генеруванням художньо-естетичного задуму, його втіленням у конкретній художній формі, а також функціонуванням художніх творів як носіїв певних емоційно-смакових уподобань, орієнтацій художників, музикантів. Культуротворчий процес, який відбувається у сфері художньої культури, мистецької діяльності, активно спирається на потенційні можливості естетичного смаку як носія певних традицій, художніх шкіл, творчих здобутків.

Естетичний смак спонукає до художньої творчості, є першоосновою творчого задуму, генерування ідей, зміст і спрямованість яких відповідали б світоглядним орієнтирам, ціннісним настановам і настроям митця. Завдяки естетичному смаку надається перевага аксіологічним виявам мистецтва, що пов'язані зі світоглядним осмисленням того, що відбувається у природному й соціальному середовищах, визначенням морально-правових аспектів життєдіяльності людини та пріоритетів культурологічного характеру.

На основі естетичного смаку здійснюється вибір тематичної спрямованості художніх творів. За таких обставин естетичний смак митця відіграє провідну роль у генеруванні естетичної і творчої ідеї, яка призведе до безпосереднього створення художніх образів: «...у наш час, коли згорнулися ідеологічні кордони, а на споживача (читача, слухача, глядача) виплеснувся потік різноманітної художньої, а нерідко й антихудожньої інформації, коли набуває все більшого поширення товарний аспект мистецтва (феномен сучасної «масової культури»), стає особливо актуальною здатність молодшої людини орієнтуватися у сфері естетичних цінностей життя і культури, уміння робити правильний та обґрунтований вибір» [3, с. 1].

Найменш дослідженими в сучасній теорії і практиці мистецької освіти залишається осмислення естетичного смаку як особистісної категорії. Частково розглянуто процеси, що відбуваються на рівні окремої особистості: діти дошкільного віку, молодші школярі, підлітки, учнівська та студентська молодь. Як підкреслюють відомі педагоги (І. Бех, В. Бутенко, І. Зязюн, О. Семашко, Г. Шевченко та ін.), естетичні смаки є

властивістю кожної людини і тому вимагають відповідного вивчення й аналізу з метою створення умов для їх формування і подальшого розвитку. Вирішення цього питання є особливо актуальним у шкільному віці: «формування у школярів естетичного смаку – це важливий складник виховної роботи школи» [4, с. 311].

Естетичні смаки у своєму розвитку і функціонуванні є залежними від зовнішніх чинників – соціального середовища, цінностей художньої культури, існуючої практики освоєння навколишньої дійсності за законами краси. Водночас, наукові спостереження підтверджують, що на розвиток і формування естетичних смаків впливають внутрішні процеси, пов'язані з такими психологічними якостями, як почуття, мислення, діяльність людини [8].

Як особистісна категорія, естетичний смак відіграє важливу роль на всіх вікових етапах формування особистості. Особливо відчутною є його роль у шкільному віці, коли особистість активно формується, визначаються її ціннісні орієнтири, конкретизуються критерії оцінки прекрасного в дійсності та мистецтві, виявляються потенційні можливості й здібності щодо творчого освоєння прекрасного у мистецтві. Ураховуючи виключно важливу роль естетичного смаку у формуванні особистості школяра, сучасна психолого-педагогічна наука прагне активно досліджувати ці процеси і надавати їм цілеспрямованого характеру.

Становлення особистості і, зокрема, формування естетичного смаку, відбувається за відповідних умов протягом усього життя людини. У шкільні роки успішне вирішення цих питань стає можливим, якщо враховуватимуться психологічні особливості учнів певних вікових груп, особливості розвитку їх почуттів, мислення, творчої уяви, фантазії, а також якісні показники естетичного ставлення до дійсності та мистецтва. Естетичні смаки виявляють себе як духовно-функціональні властивості учнів, які сприяють утворенню плідного діалогу зі світом прекрасного в дійсності та мистецтві. На прикладі естетичних смаків молодших школярів можна бачити, що, спираючись на особистісні властивості, вони виявляють спроможність глибоко сприймати красу природи, творів мистецтва, надавати їм естетичну оцінку, ураховуючи при цьому естетичні критерії.

Отже, вияв естетичного смаку на особистісному рівні засвідчує, що в основі розвитку цього явища важливу роль відіграють закономірності як соціального, культурологічного, так і психологічного змісту. Урахування зазначених виявів дає змогу глибше осмислити сутність зазначеного явища, виокремити у ньому загальне і конкретне, зовнішнє і внутрішнє, суттєве і несуттєве, а також відшукати такі найоптимальніші засоби і методи впливу, завдяки яким естетичний смак стане духовною власністю особистості, її багатством та основою життєдіяльності.

Естетичний смак є виразником ставлення особистості до навколишньої дійсності, її можливостей встановлювати духовно-практичний зв'язок з

цінностями матеріальної і духовної культури суспільства. Як складна і неоднозначна категорія, естетичний смак відображає духовні та психологічні можливості людини і, водночас, є одним із регуляторів її поведінки. Це поняття є міждисциплінарним. Воно активно студіюється у соціально-історичному, культурологічному та особистісному аспектах. У мистецько-освітній практиці естетичний смак відіграє особливу роль у гармонійному розвитку особистості, зокрема у формуванні художньо-творчих здібностей. З огляду на це, відкривається широка перспектива подальшого дослідження цього феномена, пов'язаного зі створенням необхідних і достатніх психолого-педагогічних умов для комплексного навчання і виховання учнівської та студентської молоді засобами різних видів мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блудова Ю. Генезис педагогічних ідей формування поняття «естетичний смак» у філософській та психолого-педагогічній літературі / Ю. Блудова // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : ПП Жовтий, 2015. – Ч. 1. – С. 38–44.
2. Бутенко В. Г. Педагогіка краси як теоретико-методична основа естетичної освіти та виховання молоді / В. Г. Бутенко // Педагогічна і психологічна науки в Україні : збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах. – К. : Педагогічна думка, 2007. – Т. 1. – С. 267–277.
3. Гончаренко Л. П. Розвиток естетичних смаків майбутніх учителів засобами сучасної інструментальної музики: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук, спец. : 13.00.07 – Теорія та методика виховання / Л. П. Гончаренко. – Кривий Ріг, 2002. – 20 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
5. Ігнатович О. Г. Формування художньо-естетичного смаку підлітків у процесі літературно-творчої діяльності: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук, спец. : 13.00.07 – Теорія та методика виховання / О. Г. Ігнатович. – Луганськ, 2000. – 24 с.
6. Кремень В. Г. Якісна освіта і нові вимоги часу / В. Г. Кремень // Педагогічна і психологічна науки в Україні. – К. : Педагогічна думка, 2007. – Т.1. – С. 11–24.
7. Пацалюк І. І. Теоретичні засади формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва : Методичний посібник / І. І. Пацалюк. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 92 с.
8. Педагогічний словник / [За ред. М. Д. Ярмаченка]. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 412 с.